

Teme i odrednice suvremene hrvatske teologije u ogledalu Bogoslovske smotre

Anton Tamarut

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SAŽETAK: U radu se predstavljaju i analiziraju teme i odrednice suvremene hrvatske teologije u ogledalu *Bogoslovske smotre* u razdoblju od Drugoga vatikanskog koncila (1962–1965) do danas (2011). To je razdoblje podijeljeno u dvije, odnosno tri manje cjeline (podrazdoblja) koje odgovaraju konkretnom društveno-političkom kontekstu. Dok su u prvom podrazdoblju, do pada Berlinskoga zida (1989), prvo koncilski dokumenti, a kasnije i dokumenti biskupskih sinoda te papina apostolska pisma, odnosno enciklike, bili gotovo isključivi izvor teoloških prikaza i analiza u nas, od tada postupno u središte teološkog zanimanja dolaze pitanja i teme koje proizlaze iz neposrednih i konkretnih društvenih događanja. U svjetlu koncilске obnove i društvenog nauka Crkve promatraju se, analiziraju i vrednuju ključna događanja i pojave povezane sa složenim prijelazom i preobrazbom hrvatskog društva, s posebnom osjetljivošću za pitanja povezana s Domovinskim ratom i poratnom obnovom. Socioreligijska istraživanja, započeta u zadnjem desetljeću prošlog stoljeća, još su se učestalije nastavila i u prvom desetljeću dvadeset i prvog stoljeća te na taj način učvrstila i produbila interdisciplinarnu suradnju hrvatskih teologa i znanstvenika drugih humanističkih i društvenih znanosti. U ovom se posljednjem desetljeću hrvatska teologija temama, interdisciplinarnom i međunarodnom suradnjom jače i izravnije uključila u europsku teološku problematiku, u većoj je mjeri određena skorom zajedničkom budućnosti u obitelji europskih naroda. Rasprave koje se tiču krize vrednota, solidarnosti, pitanja bioetike i genetike, općenito odnosa vjere i suvremene znanosti, vjere i kulture, ekumenskog i međureligijskog dijaloga, očuvanja i unaprjeđivanja okoliša prerastaju područje hrvatskog jezičnog i teološkog prostora i prelijevaju se u puno širi europski i svjetski politički, društveni, crkveni i teološki prostor, odnosno s tog mnogo šireg, globalnog prostora one se sve obilnije slijevaju u naš lokalni društveni i crkveni prostor te se na taj način suvremena teološka misao u Hrvatskoj sve brže i snažnije integrira u europsku i opću svjetsku i crkvenu teološku stvarnost. Taj proces integracije stavlja pred hrvatsku teologiju pitanja o vlastitom identitetu, o posebnosti i raspoznatljivosti koju, čini se tek treba, ako već nije prekasno, jasnije odrediti i formulirati, te kao takvu priključiti zajedničkoj europskoj i svjetskoj teološkoj baštini, u kojoj različitost i posebnost ne ugrožavaju jedinstvo i zajedništvo, nego ih obogaćuju i učvršćuju.

Ključne riječi: Drugi vatikanski koncil, Crkva, teologija, hrvatsko društvo, preobrazba

Uvod

Pokušati prikazati suvremenu hrvatsku teologiju, njezine osnovne teme i odrednice, iz više je razloga složen i težak posao. Prije svega, već zbog toga što sâm

pojam *suvremeno* nije jednoznačan te se može, što se vremenskog razgraničenja i određivanja tiče, različito shvatiti i tumačiti; kamene međaše pojedinih povijesnih razdoblja moguće je ovdje i /ili ondje postaviti. Gdjekad je i sâma međa šira, a gdjekad sasvim uska. Drugi razlog zbog kojeg se taj posao može činiti ne samo nezahvalnim, nego gotovo i nemogućim, jest u tome što se on već na prvi pogled čini preambicioznim, da ne reknem presmionim, skoro drskim, u smislu da je gotovo nemoguće, pogotovo u jednom predavanju, odnosno članku, objektivno i cjelovito prikazati teologiju jednoga jezičnog prostora u dužem vremenskom razdoblju, a da se pri tome ne potkrađu manji ili veći propusti. Kako se naime pri takvom pothvatu ne izložiti riziku da neka tema bude previđena, neki časopis, knjiga ili zbornik nedovoljno istaknuti ili čak nespomenuti, ili da neki od autora ne bude dovoljno i primjereno vrednovan? Nemale teškoće u tom poslu proizlaze već i zbog same činjenice što je teologija u svojim teološkim disciplinama, odnosno granama, vrlo razgranata i, uostalom kao i druge znanosti, stalno rastuće stablo.

Svjestan spomenutih, ali i drugih poteškoća u ovakvim i sličnim radovima, ipak sam pristao dati makar parcijalan i nesavršen prikaz suvremene hrvatske teologije, sa svrhom da se makar potaknu sveobuhvatnija, svestranija i još temeljitija istraživanja na tom području. U hrvatskoj teološkoj literaturi u tom pogledu već postoji više radova biobibliografskoga sadržaja koji osvjetljavaju pojedine autore iz bliže i daljnje povijesti hrvatske teologije, pa čak i pojedina stoljeća, pa se nadam da će na tom tragu i ovaj rad, uza sve svoje subjektivne i objektivne nedostatke, biti skroman prinos tako što će ukazati na povijesne i društvene odrednice i bogatstvo teološke misli na hrvatskom jezičnom području od Drugoga vatikanskog koncila (1962–1965) do 2011. godine, kada je dovršen.

Rad je podijeljen u tri poglavlja. U prvom se poglavlju obrazlaže zašto je upravo Drugi vatikanski koncil uzet kao kamen međaš u određivanju suvremene hrvatske teologije. Koncil je ujedno naznačen i kao temeljno vrelo s kojeg će se napajati hrvatska teološka misao sve do danas. Također je naznačena i vremenska razdioba teoloških rasprava i promišljanja u tom razdoblju. Ponajprije zbog konkretnoga društveno-političkog konteksta u kojem su se rasprave i promišljanja događali, činilo mi se primjerenim postkoncilsko razdoblje u nas podijeliti u dvije dionice. Prva se odnosi na razdoblje od Drugoga vatikanskog koncila (1962–1965) do pada Berlinskoga zida, odnosno raspada Jugoslavije (1989/90), a druga se tiče razdoblja od uspostave samostalne i suverene Republike Hrvatske (1991) do danas (2011). Drugo se poglavlje odnosi na prvo razdoblje teološke djelatnosti u nas, obilježeno životom i djelovanjem u višenacionalnoj državi s jednopartijskim komunističkim, odnosno socijalističkim društveno-političkim uređenjem. Na početku poglavlja, zbog njihova reprezentativnog značenja, ujedno su naznačeni i Teološko-pastoralni tjedan u Zagrebu, odnosno *Bogoslovska smotra*, časopis Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao ogledalo teološke misli u postkoncilskom razdoblju u nas. Reprezentativno

značenje *Bogoslovske smotre*, u kojoj su objavljena i sva predavanja s Teološko-pastoralnog tjedna, povrh njezina iznimnog povijesnog, znanstvenog i stručnog ugleda, sastoji se i u činjenici što su u njoj pisali teolozi s cijeloga hrvatskog jezičnog područja i što su teme, obrađivane na godišnjim Teološko-pastoralnim tjednima, bile okosnice oko kojih se redovito okupljala cjelokupna teološka, pa i crkvena javnost hrvatskoga jezičnog prostora u određenom povijesnom trenutku. U trećem poglavlju prikazano je drugo razdoblje teološke djelatnosti u nas, ono u samostalnoj i suverenoj Republici Hrvatskoj, a koje sam, iako je kraće, zbog dramatičnih i zgusnutih povijesnih i političkih događaja te iznimno zahtjevnih i brzih društvenih promjena i prilagodbi, smatrao potrebnim podijeliti u dva manja dijela.

U radu se nastoji prezentirati sadržaj *Bogoslovske smotre*, kako po temama koje su dominantne u pojedinim razdobljima tako i po autorima koji su obrađivali pojedine teme. Nastoji se također ukazati i na opća društvena, politička i gospodarska gibanja koja utječu na teološku misao, jer je izazivaju te joj služe kao poticaj.

1. Vremenski okvir i glavni izvor suvremene hrvatske teologije

Pod suvremenom hrvatskom teologijom misli se na teološku misao i djela koja su na hrvatskom jezičnom prostoru nastala u razdoblju od Drugoga vatikanskog koncila (1962–1965) do danas. Koncil za koji mnogi tvrde da je ne samo najvažniji crkveni događaj XX. stoljeća, nego i jedan od najvećih koncila uopće u povijesti Crkve, obilježio je te pastoralno i ekumenski usmjerio svekoliku teološku misao među katolicima, a značajno je utjecao i na razmišljanja u drugim kršćanskim crkvama, kao i u širem religijskom, pa i izvanreligijskom, agnostičkom i ateističkom prostoru.¹

Koncil je također od goleme važnosti za hrvatsku teologiju već i zbog same činjenice što su na njemu aktivno sudjelovali gotovo svi biskupi s hrvatskoga jezičnog prostora (zajedno s drugim biskupima s područja tadašnje Jugoslavije) te svojim prijedlozima i raspravama u koncilskoj auli i u raznim koncilskim odborima i komisijama pridonijeli teološkom bistrenju različitih pitanja i tema o kojima se na Koncilu raspravljalo. Biskupi su svojim glasovanjem pridonijeli i konačnom usvajanju koncilskih dokumenata. U radu Koncila posebno su se istaknuli iz našeg episkopata zagrebački nadbiskup Franjo Šeper i splitski nadbiskup Frane Franić,² ali su i drugi, poput

¹ O važnosti i značaju Drugoga vatikanskog koncila više u: Tomislav J. ŠAGI-BUNIĆ, *Ali drugog puta nema. Uvod u misao Drugog vatikanskog koncila*, KS, Zagreb, 1969., str. 13–17.

² O koncilskim i postkoncilskim zahvatima nadbiskupa i kardinala Franje Šepera vidi u: Bonaventura DUDA, *Koncilске teme ili Misterij kršćanske egzistencije po II. vatikanskom koncilu*, KS, Zagreb, 1992., str. 287–310; vidi također: Željko TANJIĆ (ur.), *Veritatem facientes in caritatem* (Atti del Simposio internazionale sul Cardinale Franjo Šeper nel XX anniversario della morte), Zagreb, 2003. O doprinosu nadbiskupa Franića vidi posebno: Dušan MORO, *Frane Franić e le tre Costituzione del Concilio* (SC,

pomoćnog krčkog biskupa Karmela Zazinovića, imali zapažene nastupe.³ Od teologa, čini se, važnu, do sada nedovoljno istraženu ulogu, kao privatni teolog nadbiskupa Šepera, imao je kapucin Tomislav Janko Šagi-Bunić, koji je bio vodeći teolog post-koncilске obnove u nas. O tome najbolje svjedoče njegova tumačenja koncilskih dokumenata, sabrana u tri voluminozne knjige: *Ali drugoga puta nema. Uvod u misao Drugog vatikanskog koncila* (KS, Zagreb, 1969), *Vrijeme suodgovornosti I* (KS, Zagreb, 1981), *Vrijeme suodgovornosti II* (KS, Zagreb, 1982). Značajan doprinos mariološkoj sintezi na Drugom vatikanskom koncilu dao je Hrvat, mariolog svjetskog ugleda, fra Karlo Balić.⁴

O sudjelovanju, doprinosu i prihvaćanju Drugoga vatikanskog koncila u Crkvi u Hrvata, održan je 4. i 5. prosinca 2008. na Papinskom lateranskom sveučilištu u Rimu međunarodni simpozij (*La Chiesa Croata e il Concilio Vaticano II. Partecipazione, contributo e ricezione*). Radovi s toga simpozija objavljeni su u zborniku: Ph. Chenaux, E. Marin, F. Šanjek (ur.), *La Chiesa Croata e il Concilio Vaticano II*, Lateran University Press – Pontificia Università Lateranense, Città del Vaticano, 2011 (469 str.).

S Koncilom je stasala nova generacija hrvatskih teologa. Neposredno pred Koncil i u vrijeme njegova održavanja na teološki studij u Rim odlazi značajna skupina mladih svećenika koji imaju mogućnost izbliza oslušivati i pratiti o čemu se i kako na Koncilu raspravlja. Njihov specijalistički studij već je u dobroj mjeri određen koncilskim smjernicama, metodom i ciljem. Nakon povratka u domovinu, predvođeni nekolicinom starijih kolega, među kojima treba, uz već spomenutog Šagi-Bunića, spomenuti i fra Bonaventuru Dudu, bit će oduševljeni glasnogovornici i zagovaratelji koncilске obnove, promicatelji duha i nauka Drugoga vatikanskog koncila. O Dudinoj suživljenosti s Koncilom svjedoči knjiga u kojoj su sabrani njegovi članci i napisi koji obrađuju nauku i poruku Drugoga vatikanskog sabora: *Koncilске teme ili Misterij kršćanske egzistencije po II. vatikanskom koncilu*, KS, Zagreb, 1992 (369 str.). Prvi članak obnovljene *Bogoslovske smotre*, pod naslovom »Crkva i svijet na XXI. ekumenskom saboru«, napisao je upravo Bonaventura Duda.⁵ Nakon Koncila, na studij teoloških znanosti, i to ne samo na rimska sveučilišta, nego i na druga crkvena

LG, DV). *Contributo del vescovo di Split-Makarska all'ecclesiologia e alla teologia del Concilio Vaticano II*, u: Ph. Chenaux, E. Marin, F. Šanjek (ur.), *La Chiesa croata e il Concilio Vaticano II*, Lateran University Press – Pontificia Università Lateranense, Città del Vaticano, 2011., str. 123–143.

³ O doprinosu biskupa Zazinovića vidi: Anton TAMARUT, *Biskup Karmelo Zazinović na Drugom vatikanskom saboru / Il vescovo Karmelo Zazinović al Concilio Vaticano II*, KS, Zagreb, 2010.

⁴ Usp. Josip B. PERCAN, *La figura scientifica di P. Karlo Balić e il suo contributo alla sintesi mariologica del Concilio Vaticano II*, u: Ph. Chenaux, E. Marin, F. Šanjek (ur.), *La Chiesa croata e il Concilio Vaticano II*, Lateran University Press – Pontificia Università Lateranense, Città del Vaticano, 2011., str. 221–285. Usp. također Bruno PEZO, »Uloga fra Karla Balića na II. vatikanskom saboru«, u: *Bogoslovska smotra*, 63 (1993), 1–2, str. 50–58.

⁵ *Bogoslovska smotra*, 33(1963) 1, 1–12.

učilišta diljem Europe (njemačka, austrijska i francuska) nastavljaju odlaziti nove generacije budućih hrvatskih teologa koje će se postupno pridružiti starijim kolegama.

Središte postkoncilskog teološkog proučavanja i istraživanja zauzimaju pitanja i teme koje su otvorene i raspravljane na Koncilu, a koje sada traže širu i detaljniju razradu, kao i konkretnu primjenu i provedbu. Pred teologe u svijetu, pa tako i u nas, postavio se zadatak autentičnog tumačenja koncilskoga nauka i duha, teološka analiza, aktualizacija te konkretne upute kako u crkvenoj praksi primijeniti načelna konciliska usmjerenja. U zajedništvu i pod vodstvom mjesnih biskupa teolozi su imali zadaću pomoći da se slovo i duh Koncila što vjernije i cjelovitije provedu u crkvenu i kršćansku praksu.

Glavne teme teoloških rasprava određene su uglavnom na temelju usvojenih koncilskih dokumenata, prema njihovim pojedinim poglavljima ili naglascima koji su predstavljali novost u crkvenom nauku i praksi. Građu za svježju teološku diskusiju posebno su pružali sljedeći dokumenti: konstitucija o svetoj liturgiji (*Sacrosanctum concilium*), dogmatska konstitucija o Crkvi (*Lumen gentium*), dekret o ekumenizmu (*Unitatis redintegratio*), dogmatska konstitucija o Božanskoj objavi (*Dei verbum*) i pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (*Gaudium et spes*). Veliku novost predstavljala je također deklaracija o slobodi vjerovanja (*Dignitatis humanae*), kao i deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama (*Nostra aetate*). Dakako da su i ostali dokumenti Koncila, posebno oni koji su se odnosili na službu u Crkvi (biskupi, svećenici), kao i na mjesto i ulogu vjernika laika, bili često u središtu teoloških analiza i prosudbi.

Iako bismo u svjetlu Drugoga vatikanskog koncila možda mogli cijelo razdoblje suvremene hrvatske teologije promatrati kao jedinstveno razdoblje, ipak nam se čini realnijim i primjerenijim cjelinu, koja je bitno i u svim segmentima obilježena koncilskom obnovom, podijeliti u dva, odnosno u tri razdoblja, i to jednostavno zato što se ono u nas ostvarivalo u različitim društveno-političkim kontekstima. Naime konkretne povijesne, političke i društvene okolnosti, uz one već ranije zadane, zemljopisne, u značajnoj mjeri utječu ne samo na odabir prioriteta, nego i na naglaske, pa i na sam obujam i intenzitet teološkog istraživanja i promišljanja.

U tom svjetlu, dva osnovna razdoblja za suvremenu hrvatsku teologiju jesu: 1. od Koncila (1962–1965) do pada Berlinskoga zida, odnosno raspada Jugoslavije (1989/90), te 2. od uspostave samostalne i suverene republike Hrvatske (1991) do danas (2011). Drugo razdoblje, zbog dramatičnih i zgusnutih povijesnih i političkih događaja te iznimno zahtjevnih i brzih društvenih promjena i prilagodbi, koje će se odraziti i u teološkoj problematici, ponajprije u izboru teoloških tema, možemo opet podijeliti na dva dijela: 1. od 1991. do 1999 (vrijeme Domovinskog rata i neposredna obnova nakon rata, integracija okupiranih dijelova domovine i povratak prognanika i izbjeglica), te 2. od 2000. do danas (2011), (učvršćivanje demokratskih struktura i prava, čvrsto usmjerenje i kretanje prema europskim integracijama).

2. Prvo razdoblje suvremene hrvatske teologije, od Drugoga vatikanskog koncila do pada Berlinskoga zida, odnosno raspada Jugoslavije

Prvo razdoblje suvremene hrvatske teologije, koje traje od Drugoga vatikanskog koncila (1962–1965) do pada Berlinskoga zida, odnosno raspada Jugoslavije (1989/90), obilježeno je životom i djelovanjem u višenacionalnoj državi Jugoslaviji, s jednopartijskim komunističkim, odnosno socijalističkim političko-društvenim uređenjem. U toj se državi režim protivio vjerskim pravima i slobodama, sprječavao ih i ograničavao. Budno se nadziralo i ograničavalo djelovanje Crkve te gotovo redovito s negativnim predznakom povezivalo i izjednačavalo vjersko s nacionalnim, Crkvu s nacijom (Katolička crkva i hrvatska nacija, katolik i Hrvat, pri čemu je biti Hrvat katolik često značilo nositi naljepnicu »klerofašist« ili »ustaša«). Sve crkvene djelatnosti odvijale su se gotovo isključivo unutar crkvenih zidova.

U tom razdoblju u hrvatskoj teologiji prevladavaju rasprave i pišu se članci u kojima se predstavlja i analizira nauk i poruka Drugoga vatikanskog koncila. Tako već na prvom Teološko-pastoralnom tjednu za svećenike u Zagrebu, u veljači 1966. godine, Franjo Šeper obrađuje temu *Teološka izobrazba svećenika prema II. vatikanskom koncilu*. Jerko Fućak razrađuje tezu Drugoga vatikanskog koncila *Sveto pismo – duša teologije*, a Tomislav Janko Šagi-Bunić prikazuje *Crkvu u suvremenosti po konstituciji Lumen Gentium II. vatikanskog koncila*. Vjekoslav Bajsić govori o *poruci Koncila i kulturnim vrednotama današnjice*, a Mijo Škvorc o *Koncilu i suvremenom ateizmu*. Radovi s Tjedna tiskani su kao zbornik u posebnom broju *Bogoslovske smotre* (36/1966, 2). U Splitu je 1966. godine pod vodstvom nadbiskupa Franića pokrenut časopis *Crkva u svijetu*, koji je sav bio u znaku Drugoga vatikanskog koncila, a u središte svoga zanimanja stavio je dijalog kršćana s nevjerujućima.⁶ Isusovci su 1971. godine nastavili izdavati svoj prijeratni časopis *Život*, ali sada pod naslovom *Obnovljeni život*, a bio je više posvećen unutarcrkvenim postkoncilskim gibanjima i raspoloženjima, kako onima u općoj Crkvi tako i u domovinskoj.

Teološko-pastoralni tjedan za svećenike u Zagrebu, koji se bez prekida održava od 1966. godine do danas (2011), najjasnije odražava spektar teoloških i pastoralnih tema u nas. Radovi Tjedna, koji su redovito nakon predavanja tiskani kao zbornik u *Bogoslovske smotre*, pružaju širok i podroban, sigurno i najsolidniji uvid u suvremenu teološku i pastoralnu problematiku na hrvatskome jezičnom prostoru. Posebno to vrijedi za prvo razdoblje, ali i kasnije.⁷ Naime Tjedan je bio namijenjen svim svećeni-

⁶ Više o osnivanju časopisa i njegovu koncilskom i dijaloškom usmjerenju: Željko Mardešić, »Kako smo stvarali Crkvu u svijetu«, u: Nediljko A. Ančić (ur.), *Na granicama riječi. Zbornik u čast mons. Drage Šimundže*, Crkva u svijetu, Split, 2005., str. 531–540.

⁷ Prigodom obilježavanja 100. godišnjice *Bogoslovske smotre* na V. *Dies theologicus* Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 12. svibnja 2010. godine, o sadržaju i doprinosu *Bogoslovske*

cima hrvatskoga jezičnog područja, dijecezanskim i redovničkim, a na njemu su nastupali teolozi sa svih visokih crkvenih učilišta u zemlji. Listajući zbornike Teološko-pastoralnog tjedna može se uočiti da se velika pozornost prvih godina nakon Koncila posvetila temama koje izviru iz dogmatske konstitucije o božanskoj objavi *Dei verbum*, a za koju neki – kao npr. koncilski teolog De Lubac – misle da je najljepši i najdotjeraniji dokument Drugoga vatikanskog koncila.⁸ Tako npr. bibličari Jerko Fućak i Ante Kresina dotiču važno pitanje istine i povijesnosti evanđelja, dok Celestin Tomić govori o božanskom nadahnuću i tumačenju Svetoga pisma, a Ivan Golub, pod naslovom »Duh Tješitelj uvodi u svu istinu«, obrađuje pneumatologiju konstitucije *Dei verbum*.⁹ Po slovu i duhu iste konstitucije, koja u svojem posljednjem, šestom poglavlju naglašava potrebu da vjernici imaju što veći pristup riječi Božjoj, te da zato treba prirediti prijevode Svetog pisma na sve žive jezike kako bi bili stavljeni na raspolaganje svima, i u nas se u to vrijeme predano radilo na cjelovitom i suvremenom prijevodu Biblije. Na velebnom djelu *Zagrebačke Biblije*, koja je ugledala svjetlo dana 1968. godine u izdavačkoj kući »Stvarnost«, naši su bibličari, među kojima posebno treba istaknuti Bonaventuru Dudu i Jerka Fućaka, blisko i intenzivno surađivali s vrsnim književnicima i znalcima hrvatskog jezika kao što su npr. Zvonimir Mrkonjić, Marko Grčić, Josip Tabak i Tomislav Ladan.

U tom su razdoblju također u središtu pozornosti novosti iz liturgijske obnove koju je Koncil potaknuo konstitucijom *Sacrosanctum concilium*. O njima često govori biskup Alfred Pichler. U prvom desetljeću nakon Koncila prevode se tipska izdanja liturgijskih knjiga s latinskog na hrvatski jezik: misal, obrednici, časoslov. Uz prevođenje i pripremanje tih izdanja, istodobno se podrobno izlažu i tumače promjene i novosti u novom redu (obredniku) mise, kao i novom redu pojedinih sakramenata. Vode se rasprave i pišu teološki radovi koji ističu i obrazlažu nove teološke i pastoralne pristupe i naglaske u slavlju pojedinih sakramenata, koji su do jučer bili zanemareni ili nedovoljno istaknuti, kao što je to npr. socijalna i eklezijalna dimenzija u sakramentu pokore (M. Valković, »Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore: et simul reconciliantur cum Ecclesia«, *Bogoslovna smotra*, 39 /1969/ 1, 49–62). Uz sakrament pokore, posebno se još u svjetlu Drugoga vatikanskog sabora obrađuju: krštenje, euharistija i ženidba. Vjekoslav Bajsić promatra krštenje u vidu inkulturacije, a Ivan Fuček govori o nužnosti krštenja za spasenje.¹⁰ Aldo Starić u svjetlu suvremene koncilске teologije tumači Kristovu euharistijsku prisutnost, a

smotre, širenju i produblivanju koncilске misli u Crkvi u Hrvata u razdoblju od 1963. do 1994. godine izlagao je Adalbert Rebić, njezin dugogodišnji glavni urednik (1970–1994), a na razdoblje od 1995. do danas osvrnuo se Stjepan Baloban; usp. *Bogoslovna smotra*, 81(2011) 1, 69–111.

⁸ Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Ali drugog puta nema*, str. 86.

⁹ Usp. *Bogoslovna smotra*, 37(1967) 1–2.

¹⁰ Usp. *Bogoslovna smotra*, 48 (1978) 1–2.

Tomislav Ivančić naglašava ulogu Duha Svetoga u euharistijskom slavlju.¹¹ O novim naglascima ženidbe u nauku Drugoga vatikanskog koncila govori Smiljan Kožul, a problem crkveno vjenčanih pa rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih u svjetlu koncilskih usmjerenja obrađuje Marijan Valković.¹²

Na tragu nastojanja oko liturgijske obnove raspravlja se o *danu Gospodnjem, o osmom danu ili nedjelji*, a prigodom objavljivanja hrvatskog izdanja *Časoslova Božjega naroda* (1973) na površinu izlazi tema *molitve*. Adalbert Rebić obrađuje jednu i drugu temu pod biblijskim vidom. Kao i u prethodnim slučajevima, teme, svaki sa svojega užeg stručnoga gledišta, obrađuje veći broj teologa i zauzetih pastoralnih djelatnika. Tako npr. Anton Benvenin izlaže o *nedjelji kao danu euharistije kroz povijest*, a Anton Tamarut govori o *Danu Gospodnjem i počinku od rada*.¹³ Dvojica filozofa, Josip Ćurčić i Vjekoslav Bajsčić, raspravljaju o molitvi: prvi govori o *molitvi u vijeku industrijalizacije*, a drugi o *psihologiji molitve*.¹⁴

Teme povezane s liturgijskom obnovom obilato se naslanjaju i koriste koncilskom vizijom Crkve u kojoj polazište više nije hijerarhijski ustroj, nego je kao ključni pojam istaknuto »zajedništvo« (*communio*). Crkva se u prvom redu promatra kao otajstvo (*mysterium*), a poglavlju o hijerarhijskom ustroju prethodi ono koje govori o Crkvi kao narodu Božjemu. Razumljivo da i hrvatska teološka misao liturgijsku obnovu u nas obrazlaže i podupire novim, koncilskim promatranjem Crkve u kojoj je, pored ministerijalnog svećeništva, ponovno otkriveno opće ili krsno svećeništvo vjernika laika koje se aktualizira, kako u liturgijskim slavljinama i sakramentima tako i u svakodnevnim životnim dužnostima i obvezama. U tom smislu česti su naslovi koji se bave načinom i obujmom sudjelovanja vjernika u sakramentalnim slavljinama (B. Duda, »Euharistija – čin Božjega naroda (II)«, *Bogoslovna smotra*, 51(1981) 2–3, 167–183).¹⁵

Gotovo da nema koncilске teme koja sadrži nove teološke naglaske i poglede, ali i značajnije liturgijske pomake i pastoralne inicijative, a da u ovom razdoblju nije razmatrana. Tako se nije mogao izbjeći ni govor o *mariologiji Drugoga vatikanskog koncila* (T. J. Šagi Bunić), kao ni onaj o *štovanju svetaca* (A. Starić). Trebalo je predstaviti i *temeljne značajke novoga sanktorala u misi i časoslovu* (A. Benvenin), kao i *temeljne značajke novoga liturgijskog kalendara* (A. Tamarut).¹⁶

¹¹ Usp. *Bogoslovna smotra*, 51 (1981) 1.

¹² Usp. *Bogoslovna smotra*, 49 (1979) 1–2.

¹³ Usp. *Bogoslovna smotra*, 40 (1970) 1.

¹⁴ Usp. *Bogoslovna smotra*, 43 (1973) 1.

¹⁵ Značajnu ulogu u tumačenju i prihvaćanju liturgijske obnove u nas imao je teološki časopis *Služba Božja* pokrenut 1960. godine u Makarskoj. Osnovala ga je Franjevačka provincija Presvetoga Otкупitelja u Splitu. Izdavač je najprije Interdijecesanski liturgijski odbor (1960–1970), a zatim Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj (1970–1999), te od 1999. godine Katolički bogoslovni fakultet u Splitu.

¹⁶ Usp. *Bogoslovna smotra*, 44 (1974) 1.

Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* poslužila je kao vrelo i nadahnuće za temu *o savjesti*, kao i onoj o odnosu kršćanstva i kulture te o potrebi dijaloga sa suvremenim svijetom. U kontekstu rasprava o *inkulturaciji*, među ostalim se govori i o *izazovu prirodnoznanstvene civilizacije* (V. Bajsčić), o *Crkvi i sredstvima društvenog priopćavanja* (M. Mataušić) i o *kršćanstvu i jeziku* (T. Ladan).¹⁷

Određeni broj tema u prvom razdoblju, posebno od osamdesetih godina, nalazio je svoju inspiraciju u biskupskim sinodama, a osobito u pojedinim papinskim dokumentima. Tako se npr. o *evangelizaciji u suvremenom svijetu na našem tlu* raspravljalo u svjetlu Biskupske sinode održane u Rimu 27. IX. do 26. X. 1974., a neposredni poticaj za rasprave o prijenosu vjere i moralnih vrednota mladom naraštaju, kao i o suodgovornosti vjernika laika za Crkvu i svijet, došao je s Druge izvanredne sinode biskupa, održane u Rimu od 24. studenog do 8. prosinca 1985., koja je za središnju temu imala: *Proslaviti – provjeriti – unaprijediti Drugi vatikanski koncil*. Tim je povodom potaknuta glasnija rasprava o mogućnostima djelovanja laika u našem društvu (B. Z. Šagi). Govorilo se o perspektivama angažmana vjernika laika u životu i djelovanju Crkve (J. Baričević) i glasno se razmišljalo o položaju žene u Crkvi (Anne-Marie Grünfelder).¹⁸

Široj i svestranijoj raspravi na temu dostojanstva žene u nas poslužiti će kao poticaj i opravdanje upravo apostolsko pismo Ivana Pavla II. *Mulieris dignitatem* (1988). Tada će se među ostalim govoriti i o feminističkoj teologiji (Anne-Marie Grünfelder). U raspravama i promišljanjima aktivno će sudjelovati više žena (Lj. Matković-Vlašić, Anne-Marie Grünfelder, Rebeka Jadranka Anić i Maca Jogan).¹⁹

Slično temi o dostojanstvu žene, i druga pitanja koja se odnose na spasenje i služenje čovjeku, osamdesetih se godina obrađuju i potkrepljuju čestim pozivanjem na enciklike Ivana Pavla II., posebno na njegovu prvu encikliku *Redemptor hominis* (1979). Teme o euharistiji potaknute su papinim apostolskim pismom *Coenae Domini* (1980), a o Duhu Svetomu – Gospodinu i životvorcu – enciklikom *Dominum vivificantem* (1986). Enciklika Ivana Pavla II. *Sollicitudo rei socialis* (1987) bila je povod ne samo za osvrt na katolički socijalni nauk od Lava XIII. do Pavla VI. (M. Valković), nego i za propitivanje suvremenih socijalnih gibanja u Hrvatskoj i Crkvi (S. Vitković). Raspravljalo se o dostojanstvu čovjeka i ljudskim pravima (V. Zsifkovits), o problemu napretka i razvoja (J. Ćurić), o kršćanskom humanizmu na djelu (J. Baloban), o teologiji trećega svijeta (A. Rebić) i o mnogim drugim srodnim temama.²⁰

¹⁷ Usp. *Bogoslovka smotra*, 55 (1985) 3–4.

¹⁸ Usp. *Bogoslovka smotra*, 57 (1987) 3–4.

¹⁹ Usp. *Bogoslovka smotra*, 60 (1990) 3–4.

²⁰ Usp. *Bogoslovka smotra*, 59 (1989) 3–4.

Na kraju prikaza i analize prvog razdoblja, treba svakako spomenuti kako se povodom stupanja na snagu novoga crkvenog zakonika (1983) i u nas taj važan dokument Crkve nastojao predstaviti i analizirati s različitih motrišta, pokazujući pritom usku povezanost novog zakonika s naukom i duhom Drugoga vatikanskoga koncila.²¹

3. Drugo razdoblje suvremene hrvatske teologije, od uspostave samostalne i suverene Republike Hrvatske do danas

Drugo razdoblje suvremene hrvatske teologije počinje uspostavom samostalne i suverene republike Hrvatske (1991) i traje do danas (2011). Za razliku od prvoga razdoblja društvene i političke okolnosti u ovom razdoblju pogoduju javnom crkvenom djelovanju. Od Crkve se čak očekuje da bude predvodnica u duhovnoj i moralnoj obnovi društva. Uveden je vjeronauk u osnovne i srednje škole kao izborni predmet. Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu vraćen je u sastav Zagrebačkog sveučilišta, visoke bogoslovne škole u Splitu i Đakovu prerastaju u fakultete i ulaze u sastav Splitskog, odnosno Osječkog sveučilišta. Odnosi Crkve i države regulirani su bilateralnim međunarodnim ugovorima između Svete stolice i Republike Hrvatske.

No zbog dramatičnih i zgusnutih povijesnih i političkih događaja, te iznimno zahtjevnih i brzih društvenih promjena i prilagodbi koje će se odraziti i u teološkoj problematici, ponajprije u izboru teoloških tema, ovo drugo razdoblje može se podijeliti na dva podrazdoblja: prvo, od 1991. do 1999. (vrijeme Domovinskog rata i neposredna obnova nakon rata, integracija okupiranih dijelova domovine i povratak prognanika i izbjeglica), te drugo, od 2000. do danas (učvršćivanje demokratskih društvenih struktura i usklađivanje pravnih normi i odredbi s pravnim stečevinama Europske unije; odlučno usmjerenje i kretanje prema europskim integracijama, pregovarački proces s Europskom komisijom).

3.1. Podrazdoblje od 1991. do 1999. godine obilježeno Domovinskim ratom i neposrednom obnovom nakon rata

Za razliku od prvog razdoblja kada su prvo koncilski dokumenti, a kasnije i dokumenti biskupskih sinoda te papina apostolska pisma, odnosno enciklike, bili gotovo isključivi izvor teoloških prikaza i analiza u nas, postupno u središte teološkog zanimanja dolaze pitanja i teme koji proizlaze iz neposrednih i konkretnih društvenih događanja. U svjetlu koncilске obnove i društvenog nauka Crkve promatraju se, analiziraju i vrednuju ključna događanja i pojave povezane sa složenim prijelazom i preobrazbom hrvatskog društva, s posebnom osjetljivošću za pitanja povezana s Domovinskim ratom i poratnom obnovom. Dakako, ne radi se o drastičnom prekidu

²¹ Usp. *Bogoslovna smotra*, 54 (1984) 2–3.

i radikalnoj novosti u odnosu na dotadašnju teološku problematiku. Još se naime u prvim godinama devedesetih, da se tako uvjetno izrazim, »obrađuju« teme od općeg crkvenog i svjetskog značenja, potaknute važnim obljetnicama ili pak novim crkvenim dokumentima, ali sada već s izrazitijom tendencijom interdisciplinarnog pristupa i konkretnim društvenim konotacijama. Tako se npr. prilikom 25. obljetnice dogmatske konstitucije o Božanskoj objavi *Dei verbum*, uz radove koje pišu naši renomirani bibličari (Jerko Fućak, Nikola Hohnjec, Mato Zovkić, Ivan Dugandžić), susrećemo s temama koje obrađuju stručnjaci srodnih disciplina koji nisu teolozi: »Komunikacija s Biblijom kao književnoumjetničkim djelom« (Ana Gabrijela Šabić), »Biblija i hrvatska književnost« (Marko Grčić), »Biblija u hrvatskoj likovnoj umjetnosti« (Marija Mirković), »Biblija u hrvatskoj glazbi« (Josip Sebastijan).²²

Rasprava prigodom objavljivanja enciklike Ivana Pavla II. *Centesimus annus* (1991) pružila je priliku da se opće teme i načela društvenog nauka Crkve sada analiziraju u vidu primjene istih u novi hrvatski politički i društveni kontekst. Josip Grbac tako raspravlja na temu *Rad danas pod gospodarsko-sociološkim vidovima*, Stjepan Baloban govori o *etici i poduzetničkom gospodarstvu*, a Marijan Biškup o *privatnom vlasništvu i općem dobru. Na fenomen mržnje i neprijateljstva* (prema enciklici *Centesimus annus*), koji je u to ratno vrijeme u nas bio jako aktualan, osvrnuo se Mijo Nikić.²³

Nova društveno-politička stvarnost navodi na promišljanje o prednostima i opasnostima demokratskog sustava, posebno u vidu socijalne problematike (Drago Šimundža).²⁴ Golem problem prognanika, s kojom se u doba rata susrela hrvatska država i društvo, postao je i značajnom autohtonom teološkom i pastoralnom temom. Rasvjetljavala se interdisciplinarno, pod različitim vidovima: biblijsko-teološkim (Tomislav Zdenko Tenšek), crkveno-učiteljskim (Antun Škvorčević), povijesnim (Franjo Šanjek), sociološkim (Milan Mesić), psihološkim (Križo Katinić), pravnim (Zvonimir Šeparović) i karitativnim (Vladimir Stanković). U ovom se razdoblju sve češće nameću teme o ulozi Crkve u hrvatskom društvu, pa tako i u pogledu brige za prognanike (Adalbert Rebić).²⁵

Ulozi i mjestu Crkve u novim društvenim okolnostima posvećen je 35. Teološko-pastoralni tjedan (24–26. I. 1995). Na njemu su obrađene teme općeg značenja, poput: *Kršćanstvo i Crkva u suvremenoj civilizaciji* (Jakov Jukić), *Sloboda i odgovornost Crkve u državi i prema političkim strankama* (Valentin Zsifkovits), *Crkva i nacionalno pitanje, religiozne i nacionalne vrijednosti* (Bono Zvonimir Šagi), *Crkva i školstvo* (Alojzije Hobljaj), ali i one koje su se izravno odnosile na novo hrvatsko društvo, kao što su npr.: *Temeljne vrijednosti kršćanske poruke u modernom (postmodernom) hrvat-*

²² Usp. *Bogoslovka smotra*, 61 (1991) 1–2, 98–102; *Bogoslovka smotra*, 61 (1991) 3–4, 232–242.

²³ Usp. *Bogoslovka smotra*, 62 (1992) 1–2.

²⁴ Usp. *Bogoslovka smotra*, 62 (1992) 3–4, 190–204.

²⁵ Usp. *Bogoslovka smotra*, 63 (1993) 3–4.

skom društvu (Marijan Jurčević), *Pitanje laikata u Hrvatskoj u posljednja tri desetljeća* (Stjepan Baloban), *Obitelj u hrvatskom društvu: teškoće i pastoralne perspektive* (Pero Aračić), *Katolička crkva u Hrvatskoj i ekumenizam* (Antun Škvorčević).²⁶

Sljedeći Teološko-pastoralni tjedan (16–18. I. 1996), pod naslovom *Kršćanin u Hrvatskoj: izazovi i dileme*, aktualizira i konkretizira ne toliko mjesto i ulogu institucionalne Crkve u društvu, koliko položaj kršćanina pojedinca u novim društveno-političkim okolnostima. O *izazovima, šansama i obvezama pluralizma i demokracije u Hrvatskoj* govore Ivan Koprek i Drago Šimundža. *Pogođenost kršćana moralno-etičkom krizom* analizira Marijan Valković, a o *hrvatskom katolicizmu* promišlja Ivan Grubišić.²⁷

Posebna se pozornost posvećuje temama vezanima uz kršćanski odgoj mladeži u hrvatskom društvu, kao i problematici pastora braka i obitelji. Te je teme sada već bilo moguće obrađivati i na temelju više novih empirijskih istraživanja koja su provedena u suradnji pojedinaca, teologa i znanstvenika društvenoga i humanističkoga usmjerenja, kao i suradnji institucija, posebno Katoličkoga bogoslovnog fakulteta i Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve. Rezultati prvog takvog istraživanja, koje je vodio profesor Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Marijan Valković, pod naslovom »Vjera i moral u Hrvatskoj« (1997), objavljeni su u *Bogoslovskoj smotri*, 68(1998), br. 4. Nakon toga je pod vodstvom profesora s istog fakulteta, Josipa Balobana, uslijedilo međunarodno istraživanje pod naslovom »Europsko istraživanje vrednota – EVS 1999«.²⁸

O *kršćanskom navještaju Boga i novoj religioznosti kod mladeži* govori Ante Vučković, dok Josip Grbac uočava *raskorak između crkvenog seksualnog morala i ponašanja mladeži*. Karlo Koračević pak govori o *utjecaju socijalne nesigurnosti na rast i sazrijevanje mladog čovjeka*, a Josip Baloban o *problemima prenošenja kršćanskih vrednota u obitelji*.²⁹ *Društveni utjecaj na brak i obitelj* analizira Marijan Valković, a u *demografskom kontekstu* iste promatra Anđelko Akrap.³⁰

Uz veće tematske cjeline, u ovom se razdoblju sve češće javljaju pojedinačni naslovi koji obrađuju elemente moralno-etičke krize³¹ ili govore o krizi vrednota,³²

²⁶ Usp. *Bogoslovna smotra*, 65 (1995) 3–4.

²⁷ Usp. *Bogoslovna smotra*, 66 (1996) 2–3.

²⁸ Usp. *Bogoslovna smotra*, 70 (2000) 2. Tu su detaljno prikazani i obrađeni podatci za Republiku Hrvatsku, posebno oni koji se odnose na brak i obitelj u hrvatskom društvu.

²⁹ Usp. *Bogoslovna smotra*, 68 (1998) 1–2.

³⁰ Usp. *Bogoslovna smotra*, 69 (1999) 2–3.

³¹ Marijan VALKOVIĆ, »Elementi moralno-etičke krize u Crkvi (I). Pozadina i uzroci«, *Bogoslovna smotra*, 67 (1997) 2–3, 223–235.

³² Ivan KOPREK, »Suvremeni čovjek i kriza vrednota«, *Bogoslovna smotra*, 67 (1997) 2–3, 237–249.

dotiču se bioetičkih pitanja,³³ analiziraju i procjenjuju odnos znanosti i etike, teologije i prirodnih znanosti, znanosti i religije,³⁴ upozoravaju na činjenicu međureligijskog dijaloga.³⁵ Zamjetljive su i teme s povijesno-ekumenskim sadržajem.³⁶

U ovom se dakle razdoblju teološke teme s općeg i općenitog povijesnog, crkvenog i društvenog prostora pomiču i usmjeruju prema posebnim i konkretnim hrvatskim društvenim i crkvenim prilikama. Može se govoriti o izraženijoj kontekstualizaciji, o lakšoj primjeni i konkretizaciji teološke misli nego što je to bilo moguće u prethodnom razdoblju. Pritom na sreću nije došlo do getoizacije teološke tematike, nego je i dalje u hrvatskoj teologiji ostao živ i plodan odnos prema teološkim temama univerzalnog i globalnog, crkvenog i svjetskog značenja, ojačan vlastitim povijesnim, društvenim i crkvenim iskustvom i sviješću. Tome su svoj važan doprinos dala i tri nova teološka časopisa osnovana 1993. godine: *Riječki teološki časopis* u Rijeci, *Diacovensia* u Đakovu te *Bosna Franciscana* u Sarajevu. Nekoliko godina kasnije, 1997., pridružila im se u Sarajevu *Vrhbosnensia*, časopis međureligijskog i ekumenskog usmjerenja.

Hrvatska teologija je u ovom razdoblju ušla u živahnu i plodnu interdisciplinarnu suradnju s drugim, poglavito humanističkim i društvenim znanostima. Upustila se također u promišljanja i vrednovanja empirijskih istraživanja vjere i morala u nas te odatle počela promišljati strategiju crkvenog djelovanja: kako svjedočiti i naviještati vjeru u uvjetima pluralizma u nas.

3.2. Drugo podrazdoblje, od 2000. do 2011., u znaku učvršćivanja demokratskih struktura i vladavine prava: sve odlučnije kretanje prema europskim integracijama

U razdoblju od godine 2000. do danas (2011) na društveno-političkom planu u Hrvatskoj se učvršćuju i stabiliziraju demokratske društvene strukture i vladavina

³³ Tonči MATULIĆ, »Neologizam 'predembrij' u suvremenoj bioetičkoj diskusiji«, *Bogoslovska smotra*, 66 (1996) 4, 635–664.

³⁴ Ivan SUPEK, »Znanost i etika«, *Bogoslovska smotra*, 66 (1996) 4, 681–690; Zdenko JOHA, »Traganje za razumijevanjem između teologije i prirodne znanosti u novijoj teologiji«, *Bogoslovska smotra*, 68 (1998) 3, 379–397; Ivo DERADO, »Novi pogled na znanost i religiju«, *Bogoslovska smotra*, 69 (1999) 4, 621–625.

³⁵ Nikola BIŽACA, »Međureligijski dijalog između nužnosti i dilema«, *Bogoslovska smotra*, 67 (1997) 1, 21–42; ISTI, »Kako je nastala saborska deklaracija 'Nostra aetate' o odnosima Crkve prema nekršćanskim religijama«, *Bogoslovska smotra*, 68 (1998) 3, 399–414.

³⁶ Ivan GOLUB, »Marko Antun de Dominis i Juraj Augustin Križanić, teolozi pomirenja i preteče Koncila«, *Bogoslovska smotra*, 65 (1995) 2, 189–195; Tomislav MARKUS, »Nekoliko dokumenata o pitanju održavanja zadužnica za pravoslavne vjernike u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj 1848. godine«, *Bogoslovska smotra*, 65 (1995) 2, 218–228; Jure ZEČEVIĆ, »Pomirenje i ekumenizam u kontekstu krize civilizacije«, *Bogoslovska smotra*, 67 (1997) 2–3, 359–373.

prava, država i društvo odlučno su usmjereni prema europskim integracijama, pravne se norme i odredbe usklađuju sa zakonima i pravilima Europske unije. Gospodarska i socijalna situacija u državi, što zbog općeg svjetskog trenda, što zbog vlastitih pogrešaka i propusta u privatizaciji i prestrukturiranju, postaje sve složenijom i nesigurnijom. Otkrivanje i procesuiranje korupcije u javnim poduzećima i državnim ustanovama ukazuje na duboku etičku i moralnu krizu društva, odnosno politike. Građani postaju sve više svjesni kako se nagomilani gospodarski problemi ulaskom u Europsku uniju neće riješiti od sebe, niti će ih drugi riješiti umjesto njih samih. Strah od gubitka nacionalnog, duhovnog i kulturnog identiteta jedni smatraju opravdanim, drugi neopravdanim ili pretjeranim. Crkva u takvim uvjetima propituje staru i razmišlja o novoj društvenoj poziciji i ulozi, traga za novim i učinkovitim načinima evangelizacijskog i pastoralnog djelovanja.

Promjene u hrvatskom društvu i procesi obnavljanja hrvatskog društva i Crkve ušli su, čini se, u novu fazu. Ako je dosad, kako smatra Adalbert Rebić, »u prvom planu objekt hrvatske teološke misli bila prošlost, razmišljanje nad prošlošću, istraživanje prošlosti sa stanovitim samozadovoljstvom nad vlastitom prošlošću (*antemurale christianitatis?*), odsad se pogled mora okrenuti k budućnosti.«³⁷

Na području teologije i u ovom razdoblju najčešće su na dnevnom redu teme sa socijalnim, etičkim i pastoralnim predznacima. Često se govori o krizi vrednota u današnjem hrvatskom društvu, raspravlja se i piše o solidarnosti i supsidijarnosti.³⁸ U svjetlu postkoncilske obnove i dosadašnjeg djelovanja u demokratskim okolnostima pokušava se napraviti bilanca, istaknuti izazove i naznačiti perspektive za život kršćana i Crkve u hrvatskom društvu. U tom se kontekstu govori o *pokoncilskim pastoralno-teološkim pomacima* (Josip Baloban),³⁹ ali i o *potrebi proročko-kritičke dimenzije teološke misli* (Stjepan Kušar).⁴⁰ Kritičkom osvrtu na proteklo razdoblje pogodovalo je i obilježavanje četrdesete obljetnice završetka Drugoga vatikanskog koncila. To je bila prilika za osvrt na *recepciju Drugoga vatikanskog koncila u Crkvi u Hrvata* (Mato Zovkić),⁴¹ ali i za pitanje *Kako danas čitati i razumjeti Drugi vatikanski koncil* (Nediljko Ante Ančić).⁴²

³⁷ Adalbert REBIĆ, »Perspektive hrvatske teološke misli«, *Bogoslovska smotra*, 70 (2000) 3–4, 713.

³⁸ 41. Teološko-pastoralni tjedan posvećen je temi *Kriza vrednota u današnjem hrvatskom društvu* (usp. *Bogoslovska smotra*, 71 /2001/ 2–3). Solidarnosti je posvećen jedan tematski broj *Bogoslovské smotre*, 75 (2005) 4, a supsidijarnosti drugi tematski broj *Bogoslovské smotre*, 79 (2009) 1.

³⁹ Usp. *Bogoslovska smotra*, 70 (2000) 3–4, 559–583.

⁴⁰ Usp. *Bogoslovska smotra*, 70 (2000) 3–4, 725–744.

⁴¹ Usp. *Bogoslovska smotra*, 75 (2005) 3, 687–712.

⁴² Usp. *Bogoslovska smotra*, 75 (2005) 3, 667–686.

Živo se raspravlja o teološko-pastoralnom pristupu politici, o kršćanskom identitetu u suvremenom društvu.⁴³ Aktualiziraju se teme koje se čine važnima za pastoralno djelovanje Crkve, kao što je tema *službe u Crkvi* ili pitanje *pluralizma u Crkvi*.⁴⁴ Raspravlja se o *crkvenim pokretima u poslanju Crkve, o novim značenjima i pastoralnim perspektivama kršćanske inicijacije*, propituje se *identitet svećenika danas i razmišlja o pastoralu pred pitanjima suvremene znanosti*.⁴⁵ U tom kontekstu se među ostalima govori o *bioetičkim izazovima* (Luka Tomašević)⁴⁶, obrađuju se teme: *Stvaranje i evolucija* (Ivan Kešina)⁴⁷, *Čuvanje i razvoj stvorenoga* (Valerije Vrček)⁴⁸.

U svjetlu biomedicinskih i bioetičkih izazova često se tematizira vrijednost i dostojanstvo ljudskog života.⁴⁹ Veća se pozornost posvećuje eshatološkim temama⁵⁰, kao i onim koje se odnose na međureligijski dijalog⁵¹. Obilježavanje desete obljetnice enciklike Ivana Pavla II. *Fides et ratio* (1998) i na hrvatskoj je teološkoj sceni obnovilo i osvežilo raspravu o *odnosu vjere i razuma* (usp. III. *Dies Theologicus*)⁵². U ovom se razdoblju također načinju pitanja odnosa Crkve i (likovne) umjetnosti. Govori se o *drami vjere u umjetnosti dvadesetog stoljeća* (Mirko Jozić)⁵³.

Socioreligijska istraživanja, započeta u prethodnom desetljeću, još su se učestalije nastavila i u ovom desetljeću i na taj način učvrstila i produbila interdiscipli-

⁴³ Toj je temi posvećen 47. Teološko-pastoralni tjedan u Zagrebu, a radovi s Tjedna su objavljeni u *Bogoslovskoj smotri*, 77 (2007) 2.

⁴⁴ Temi *Službe u Crkvi* posvećen je 42. Teološko-pastoralni tjedan (usp. *Bogoslovska smotra*, 72 /2002/ 2–3), a temi *Pluralizma* 43. Teološko-pastoralni tjedan (usp. *Bogoslovska smotra*, 73 /2003/ 2–3).

⁴⁵ Temi *Crkvenih pokreta* posvećen je 48. Teološko-pastoralni tjedan (usp. *Bogoslovska smotra*, 78 /2008/ 2), temi *Kršćanske inicijacije* 49. Teološko-pastoralni tjedan (usp. *Bogoslovska smotra*, 79 /2009/ 3), a temi *Svećeničkog identiteta* 50. Teološko-pastoralni tjedan (usp. *Bogoslovska smotra*, 80 /2010/ 3).

⁴⁶ Usp. *Bogoslovska smotra*, 76 (2006) 2, 395–415.

⁴⁷ Usp. *Bogoslovska smotra*, 76 (2006) 2, 363–394.

⁴⁸ Usp. *Bogoslovska smotra*, 76 (2006) 2, 417–427.

⁴⁹ Usp. Tonči MATULIĆ, »Ljudski život u eri biomedicinskih i bioetičkih izazova«, *Bogoslovska smotra*, 71 (2001) 4, 553–578. Tema I. *Dies Theologicus* Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 11. svibnja 2006. glasila je: *Ideja ljudskog dostojanstva u interdisciplinarnoj raspravi*. Glavno predavanje održao je prof. dr. Eberhard Schockenhoff: *Koliko je nedodirljivo ljudsko dostojanstvo? Veza između ljudskog dostojanstva, osobe i naravi na području bioetike*. Koreferate su držali prof. dr. Elvio Bacarini, prof. dr. Dubravka Hrabar i dr. Nenad Malović. Vidi: *Bogoslovska smotra*, 77 (2007) 1, 3–57.

⁵⁰ Usp. Anton TAMARUT, »Katolička eshatologija u svjetlu postmoderne«, *Bogoslovska smotra*, 73 (2003) 1, 101–121.

⁵¹ Nikola BIŽACA, »Elementi jedne kršćanske teologije pluralizma religijskih tradicija u novijim djelima Jacquesa Dupuisa«, *Bogoslovska smotra*, 72 (2002.) 1, 49–83; ISTI, »O elementima teološkog utemeljenja i teološko-religijskim implikacijama molitvene dimenzije međureligijskog dijaloga«, *Bogoslovska smotra*, 72 (2002) 4, 603–633.

⁵² Usp. *Bogoslovska smotra*, 78 (2008) 4.

⁵³ Usp. *Bogoslovska smotra*, 74 (2004) 4, 1011–41.

narnu suradnju hrvatskih teologa i znanstvenika drugih humanističkih i društvenih znanosti.

Može se reći da se u ovom razdoblju hrvatska teologija temama, interdisciplinarnom i međunarodnom suradnjom jače i izravnije uključila u europsku teološku problematiku, u većoj je mjeri određena skorom zajedničkom budućnosti u obitelji europskih naroda. Rasprave koje se tiču krize vrednota, solidarnosti, pitanja bioetike i genetike, općenito odnosa vjere i suvremene znanosti, vjere i kulture, ekumenskog i međureligijskog dijaloga, očuvanja i unaprjeđivanja okoliša prerastaju područje hrvatskog jezičnog i teološkog prostora i prelijevaju se u puno širi europski i svjetski politički, društveni, crkveni i teološki prostor, odnosno s tog mnogo šireg, globalnog prostora one se u sve obilnijoj mjeri slijevaju u naš lokalni društveni i crkveni prostor te se na taj način suvremena teološka misao u Hrvatskoj sve brže i snažnije integrira u europsku i općesvjetsku i crkvenu teološku stvarnost. Taj proces integracije stavlja pred hrvatsku teologiju pitanja o vlastitom identitetu, o posebnosti i raspoznatljivosti koju, čini se tek treba, ako već nije prekasno, jasnije odrediti i formulirati, te kao takvu priključiti zajedničkoj europskoj i svjetskoj teološkoj baštini u kojoj različitost i posebnost ne ugrožava jedinstvo i zajedništvo, nego ih obogaćuje i učvršćuje.

U tom svjetlu smatram važnim podsjetiti na želju i poziv Tomislava Janka Šagi-Bunića na proučavanje, da tako kažemo »hrvatskog Isusa«. ⁵⁴ Prema njegovu mišljenju bilo bi itekako vrijedno i potrebno istražiti »kakvu sliku o Isusu i njegovu značenju pruža recimo naša hrvatska književnost, ne samo od Marulića do Tina Ujevića, Krleža, Marinkovića, Šegedina? Ili naša likovna umjetnost? Naš folklor? Naša politička i socijalna i druga traženja«. ⁵⁵ Proučavanje takvog »hrvatskog Isusa« nipošto ne bi bio uzaludan posao, a svakako bi bio znak da smo svjesni svojega duga prema prošlosti i prema budućnosti.

Zaključak

U ovom se radu pokušalo u ogledalu *Bogoslovske smotre*, vodećeg teološkog časopisa na hrvatskom jezičnom prostoru, prezentirati teme i odrednice suvremene hrvatske teologije. Kao povijesni međaš suvremene hrvatske teološke djelatnosti postavljen je Drugi vatikanski koncil (1962–1965), jer on na općecrkvenom planu, pa

⁵⁴ Usp. Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, *Prema civilizaciji ljubavi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., str. 385.

⁵⁵ *Isto*. Zanimljivo je što Šagi-Bunić takvu želju i poziv ne upućuje samo prema kulturnjacima vjernicima, već prema svima: »Očito je da svatko, bez obzira koliko je vjernik, mora uočiti da je Isus Krist središnja osoba svega ljudskog življenja na ovom tlu, bilo da je riječ o njegovim oduševljenicima ili o njegovim osporavateljima ili o mnoštvu onih ljudi koji su se nekako tragično kolebali između toga dvoga« (*Isto*).

tako i u Crkvi na hrvatskom jezičnom prostoru, predstavlja središnji i odlučujući događaj, stvarni početak temeljite i hrabre obnove u suvremenom svijetu, i to kako prema unutra (*ad intra*) tako i prema van (*ad extra*). S Koncilom su se otvorile nove teme, a stara pitanja raspravljala su se na nov način. Uspostavljeni su novi i drukčiji pristupi u rješavanju, često zahtjevnih i složenih međukršćanskih i međureligijskih problema. Na biblijskim i otačkim izvorima Crkva je osvježila i osuvremenila svoju liturgijsku i vjerničku baštinu, a dijalog je prepoznala i usvojila kao temeljni i jedini primjereni način komunikacije sa suvremenim svijetom. Suvremenost koncilske teološke misli i prakse imala je dakako svoje pionire u zagovornicima liturgijske obnove s početka XX. stoljeća, kao i u ekumenskom, biblijskom i patrističkom pokretu iz istog razdoblja, ali je do opće i službene aktualizacije njihovih ideja, što se Katoličke crkve tiče, došlo tek na Drugom vatikanskom koncilu.

U ovom radu nastojalo se pokazati kako se suvremenost koncilske teološke misli i prakse odrazila na hrvatsku teološku stvarnost. Konkretni društveno-politički kontekst u kojem je djelovala postkoncilska generacija hrvatskih teologa u značajnoj je mjeri utjecao na odabir koncilskih tema, a posebno na mogućnost provedbe konkretnih koncilskih smjernica. Ono što je vjerujem očito i u ovom radu, suvremena koncilska misao, među hrvatskim je teolozima našla plodno tlo, budno se pratila i proučavala, te na područjima gdje je to u datim društveno-političkim prilikama bilo moguće, primijenila. U nezavisnoj i suverenoj Republici Hrvatskoj, hrvatska je teologija dobila priliku za iskorak u javni i društveni život, postala je respektabilna i poželjna sugovornica drugim znanostima, posebno onima iz društveno-humanističkog područja. Hrvatski teolozi stupili su u interdisciplinarnu i međunarodnu suradnju, posebno tamo gdje se proučavaju i istražuju teme iz bioetičkog područja. Teme globalnog značenja koje je nametnuo nepredvidljivi i višeznačni, u određenom pogledu konfliktni društveni i gospodarski razvoj, sve su prisutnije i naglašenije u hrvatskim teološkim raspravama.

Na pragu europskih i svjetskih integracija hrvatska se teologija našla pred pitanjem o svom doprinosu europskoj i svjetskoj teološkoj baštini. Ona bi u tom pogledu, među ostalim, trebala odgovoriti na pitanja: Jesu li hrvatski burni povijesni i zemljopisni prostor i vrijeme do sada temeljito i svestrano teološki istraženi, proučeni i valorizirani? Jesu li teološki uvidi i pastoralne spoznaje, sazrele na konkretnim i posebnim društvenim i političkim, crkvenim, međukršćanskim i međureligijskim iskustvima i okolnostima, do sada adekvatno formulirane i prezentirane tako da ih drugi mogu prepoznati kao hrvatski teološki i pastoralni doprinos, da ne upotrijebim marketinški izraz »proizvod«? Bilo bi naime potrebno da se hrvatska teološka misao u europsku i svjetsku teološku baštinu integrira svojom razlikovnom i prepoznatljivom povijesnom, zemljopisnom i kulturnom dimenzijom.

TOPICS AND GUIDELINES OF CONTEMPORARY CROATIAN THEOLOGY REFLECTED IN THE THEOLOGICAL REVIEW

Anton Tamarut

Catholic Faculty of Theology of the University of Zagreb

SUMMARY: This work presents and analyzes the topics and guidelines of contemporary Croatian theology reflected in the *Theological Review* (*Bogoslovska smotra*) in the period from the Second Vatican Council (1962–1965) up to present day (2011). The period is divided into two, or three, smaller periods that correspond with a specific social-political context. While during the first period, up until the fall of the Berlin Wall (1989), first the Council documents, and later the documents of the Synod of Bishops, as well as ecclesiastical letters of the Pope and Papal encyclicals were an almost exclusive source of theological studies and analyses in Croatia, from that period onward, questions and topics that arise from immediate and specific social events gradually came into the centre of theological interest. In light of the Council renewal and social study of the Church we observe, analyze and evaluate key events and occurrences connected with the complex transition and transformation of the Croatian society, with a special sensitivity to questions linked to the Croatian War of Independence and post-war restoration.

Social-religious research begun in the last decade of the 20th century continued with greater frequency in the first decade of the 21st century and thus strengthened and deepened the interdisciplinary cooperation between Croatian theologians and scientists from other humanistic and social sciences. In this last decade Croatian theology was, with its topics and interdisciplinary and international cooperation, involved more intensely and more directly with European theological issues, and has been more defined through its joint future in the family of European nations. Discussions dealing with the crisis of values, solidarity, questions of bioethics and genetics, the relationships in general between religion and modern science, religion and culture, ecumenical and interreligious dialogue, preservation and improvement of the environment, go beyond Croatian linguistic and theological boundaries into a much broader European and global political, social, religious and theological space, and from that wider global space they pour with increasing intensity into our local social and religious space so that contemporary theological thought in Croatia is being integrated with increasing speed and strength into European and global religious theological reality. This process of integration presents Croatian theology with questions about its own identity, its particularity and recognisability that, it seems, have yet to be (if it is not too late) more clearly defined and formulated, and as such have to be connected to the joint European and global theological heritage, where diversity and particularity do not threaten unity and commonality, but enrich and strengthen them.

Keywords: *Second Vatican Council, Church, theology, Croatian society, transformation*